

HAGYOMÁNY ÉS KORSZERŰSÉG A NÉPTÁNCKUTATÁSBAN

PESOVÁR ERNŐ EMLÉKEZETE

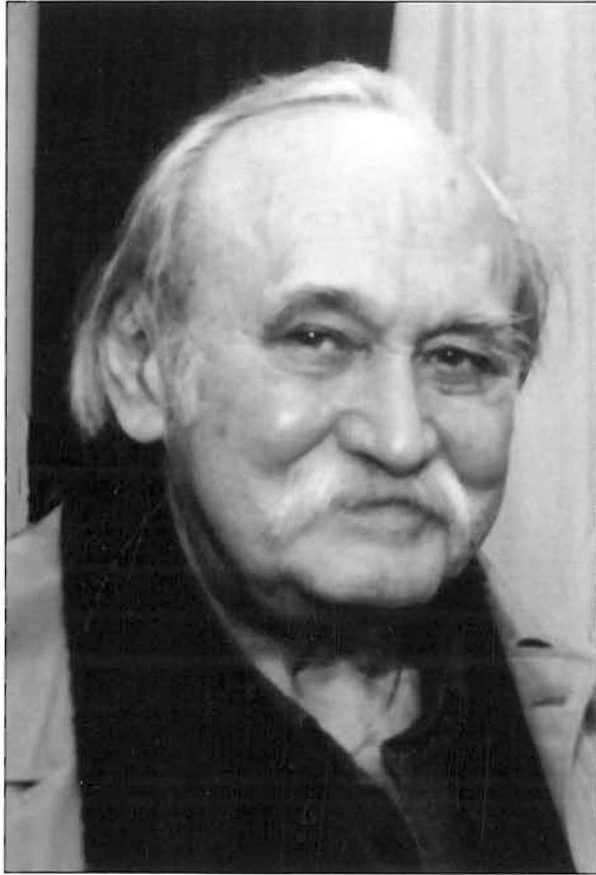

HAGYOMÁNY ÉS KORSZERŰSÉG A NÉPTÁNCKUTATÁSBAN

PESOVÁR ERNŐ EMLÉKEZETE

„Nézd a tánc neveit, Mint festik játszi ecsettel
A népek lelkét s nemzetek ízleteit.”

Berzsenyi Dániel, 1811

Pesovár Ernő
MTA Zenetudományi Intézet
Fotó: Gelencsér Ferenc, 2006.

A szöveggondozás és a nyomdai előkészítő példány
az MTA Zenetudományi Intézetében készült.

A könyv megjelenését támogatta:
A Nemzeti Kulturális Alap Népművészeti Szakmai Kollégiuma

Pápa Város Önkormányzata

Szerkesztette: Felföldi László – Müller Anita

A szerkesztők munkatársa: Szőkéné Károlyi Annamária

Szöveggondozás: Pálfy Gyula

Angol fordítás: Felföldi Edit, Fügedi János

Borítóterv: Rudas Klára

A borítón: *Vígan táncoló magyarok*. Ismeretlen szerző műve a XIX. század első feléből

ISBN 978-963-88451-4-6

© MTA Zenetudományi Intézet

 KIADÓ ÉS NYOMDA Kft.
Felelős vezető: Fonyódi Ottó
www.efonyomda.hu

TARTALOM

Ajánlás (Dr. Kovács Zoltán).....	7
Pesovár Ernő velünk élt (Grażyna Władysława Dąbrowska).....	9

TANULMÁNYOK PESOVÁR ERNŐ TISZTELETÉRE

A TÁNC TÁRSADALMI, KULTURÁLIS ÉS TERMÉSZETI KÖRNYEZETE

<i>Andrásfalvy Bertalan</i> : Népművészet és természeti környezet.....	13
<i>Ratkó Lujza</i> : A néptánc kutatás hagyományos és új útjai a XXI. században	23
<i>Fügedi János</i> : A mozdulatpár mint motivikus mikrostruktúra Jakab József pontozóiban.....	37
<i>Gera Botond – Karácsony Zoltán</i> : A hagyományátadás szerepe ma a tyukodi cigányoknál	45
<i>Dóka Krisztina</i> : „Már mi hoztuk bé divatba...” Egy marosszéki falu táncéletének átalakulása a XX. században.....	59
<i>Békési Tímea – Varga Sándor</i> : Kiáltott rigmusok egy erdélyi, mezőszéki faluban.....	81
<i>Gombos András</i> : Sajátos stílusjegyek egy eleki román táncos egyéniség táncában...	103
<i>Nagy Zoltán</i> : Régi kardtáncbrázolások az Ural-vidéken	119

TÁNC, ZENE ÉS JÁTÉK

<i>Olsvai Imre</i> : A sárközi lépő és futó karikázók dallamtípusai	155
<i>Pávai István</i> : XIX. századi havasalföldi és székelyföldi adatok a magyar tánc kultúráról	177
<i>Sipos János</i> : Tuvai és magyar dallamok.....	187
<i>Pesovár Zsófia</i> : A felső-breton népdalok szerepe a jelenkori kultúrában	201
<i>Lázár Katalin</i> : Táncos elemek a népi játékokban.....	213
<i>Ferkóné Pávai Réka</i> : A moldvai magyar népzene és néptánc korai forrásai	231

A TÁNC AZ OKTATÁSBAN ÉS A REVIVAL MOZGALOMBAN

<i>Zórándi Mária</i> : A néptánc kutatás eredményeinek megjelenése az oktatás különböző területein „Kutatás az oktatás szolgálatában”	251
<i>Antal László</i> : A magyar néptáncok tudományos elemzése és rendszerezése mint a néptánc tantárgypedagógia alapja	263
<i>Horváth János</i> : A néptánc kutató és koreográfus Pesovár Ernő.....	275
<i>Sebő Ferenc</i> : Tudomány és mozgalom (Pesovár Ernő és a Magyar Állami Népi Együttes).....	283

RÉTHEI PRIKKEL MARIÁN, A NAGY ELŐD EMLÉKEZETE

<i>Gálos Rezső</i> : Réthei Prikkel Marián	303
<i>Pesovár Ernő</i> : Réthei kéziratos hagyatéka	305

<i>Pesovár Ernő</i> : Réthei tanulmánya elé... (A verbunkos tánc eredete).....	309
<i>Réthei Prikkel Marián</i> : A verbunkos tánc eredete (részlet).....	311
<i>Réthei Prikkel Marián</i> : A magyarság táncai (címlap és tájékoztató kéz-, és gépirással).....	313
<i>Felföldi László</i> : Réthei Prikkel Marián és Seprődi János levelezése.....	321
<i>Müller Anita</i> : Réthei Prikkel Marián pápai kötődése	345

INTERJÚ PESOVÁR ERNŐVEL

<i>Nagy Zoltán</i> : Interjú Pesovár Ernővel 2007 márciusában.....	353
--	-----

PESOVÁR ERNŐ MUNKÁSSÁGA

<i>Pálfy Gyula</i> (összeállította): Irodalomjegyzék.....	361
---	-----

ESEMÉNYEK PESOVÁR ERNŐ 80. SZÜLETÉSNAPJÁNAK ÉVFORDULÓJÁN

<i>Tari Lujza</i> : Pesovár Ernő 80 éves	367
<i>Szőkéné Károlyi Annamária</i> : Képes beszámoló Pesovár Ernő 80. születésnapjára.....	377
<i>Szőkéné Károlyi Annamária</i> : Képes beszámoló a Réthei Prikkel Marián-emléktábla felavatásáról	392
<i>Galambos Tibor</i> : Köszöntőbeszéd a Nemzeti Táncszínházban.....	399

PESOVÁR ERNŐ EMLÉKEZETE (1926–2008)

BÚCSÚZTATÁS A FARKASRÉTI TEMETŐBEN

<i>Szurmainé Silkó Mária</i> : Elment egy nagyszerű tudós és ember!.....	408
<i>Felföldi László</i> : Pesovár Ernő emlékezete	410
<i>Antal László</i> : Búcsúzás Pesovár Ernőtől.....	413
<i>Borián Tibor</i> : Dr. Pesovár Ernő búcsúztatására	415

A CSALÁDI SÍR HERENDEN

KOPJAFAKOSZORÚZÁS VELEMBEN

<i>Antal László</i> : A Kiss Gyula Kulturális Egyesület kopjafa-koszorúzása (Velem, 2008. december 3.).....	421
<i>Zárszó</i> (<i>Müller Anita</i>)	423

A SZERZŐK BEMUTATÁSA

TUVAI ÉS MAGYAR DALLAMOK¹

SÍPOS János

Győződj meg, mi van előtted, gondold meg, mi van mögötted.
(Tuvai közmondás)²

Pesovár Ernőt az 1980-as évek elejéről ismerem, akkoriban gyakran látogattam Martin Györgyöt, akinek hol hangszeres lejegyzéseimet adtam le, hol népzenei felvételeket kértem tőle. Mindketten mindig kedvesek, mosolygósak és segítőkészek voltak. Legutóbb 2005-ben a Kecskeméti Népzenei Találkozóra utaztam együtt Ernővel. A vonaton szóba került egyik kutatásom a Törökország európai részén élő iszlám rend, a bektasik között, akik szertartásaikon esznek, isznak és táncolnak. Ernő rögtön felidézte, hogy a középkori Párizsban húsvétkor a Notre Dame előtt zajlott a sonkavásár, ahol a sonkát a templomban fogyasztották. Hozzátette azt is, hogy az étkezést *ronde* „körtánc” követte, mely gyakran szertelenné fajult, sőt Spanyolországban az egyház szertartásrendjében a közelmúltig élő szokás maradt a körtánc.³ Példamutatóan tág kitekintése volt a folyamatokra, soha nem zárkózott be szűk területre.

Ebben a cikkben azonban olyan terület zenéjébe pillantunk bele, amely messze esik Párizstól. Messze esik Magyarországtól és Törökországtól is, de a vizsgált népnek, a tuvaiaknak köze van az anatóliai törökökhöz, és legalább egy távolabbi kulturális rokonságon keresztül köze van a magyar etnogenezis bizonyos szála-ihoz is. A tuvaiak ugyanis a törökség kiterjedt családjának egy viszonylag fiatal csoportjához, a dél-szibériai törökséghez tartoznak, azon belül is az észak-altáji-

¹ Pesovár Ernő 80. születésnapja tiszteletére írt tanulmány, 2006.

² Buda 1998.

³ Ezekre további adatok Louis 1963. 79 és Martin 1979. 15.

akhoz.⁴ A terület többi népéhez hasonlóan kialakulásukban a török elem mellett szamojédek, ketek és mongolok is részt vettek.⁵

Többségük (240.000) az 1993-ban alapított, több mint 300.000-es népességű Tuvai Köztársaságban él, 60.000 orrossal együtt, és ahogy az a volt Szovjetunió területén nem ritka, kétnyelvűek: a tuvai és az orosz nyelvet itt mindenki beszéli. Számos tuvai él Oroszországban (200.000), Mongóliában (20.000) és Kína Xinjang Autonóm Területén is.

1. kép. Kettő tuvai hölgy együttesből a kazakisztáni Kizil Orda-ban
fotó: Sipos János, 2006, magántulajdon

A területet a XIII–XVIII. század között a mongolok uralták, majd 1757-től kínai-mandzsui hatalom következett. Az 1790-es egyezségben a kínaiak megengedték az orosz betelepedést, azzal a feltétellel, hogy az újonnan jöttek csak hajókon vagy

⁴ A dél-szibériai törökség négy fontos ága az altáji, jeniszeji, szajan és a csulim.

⁵ A török és a mongol csoportból alakultak ki a nyugati tuvaiak, a szamojédek Nyugat- és Kelet-Tuvába olvadtak be, a ketek Kelet-Tuvába, de igen közeli török nyelveket beszélnek. Ezek a csoportok a steppén és a hegy–steppe régióban éltek hosszú konfliktus-sorozatokkal egymással. Mivel a földrajzi környezet elzárta őket a külső hatásoktól, a XVIII. század végére fokozatosan egy azonosítható kulturális csoporttá formálódtak. Genetikai vizsgálatok azt mutatják, hogy a tuvaiak egyes észak- és dél-amerikai indiánok legközelebbi genetikai rokonai, és valóban, 2004-es dakota és navaho kutatásaim során magam is számos antropológiai és zenei hasonlóságot vettem észre.

sátrakban élhetnek, 1881-től azonban az immár tekintélyesre duzzadt orosz kommunista tartós épületekben lakott. A XX. század elején kínaiak és oroszok küzdöttek a területért, váltakozó sikerrel, végül 1921-ben az oroszok által támogatott bolsevikok megalapították a Tuvai Népköztársaságot. Ez 1944-ig formailag független volt, ekkor a Szovjetunió megszállta, és a terület neve Tuvai Autonóm Oblast', majd 1961-től Tuvai ASSR lett.

A szovjet időszakban a hivatalos zenei élet a pán-szovjet kulturális szervezetek, elsősorban a Zeneszerzők Szövetsége, a Filharmónia Társaság, illetve a kultúrházak rendszerén belül zajlott, amelyek ellátták a népi és könnyűzenei együtteseket művészeti direktívákkal. Ebben az időben a hatalom nagy erőket mozgósított a kollektívizmus bevezetésére és a tuvai kultúra, különösen a vallási élet lerombolására.

Az oroszok többnyire ortodox keresztények, míg a tuvák között a tibeti buddhizmus (lámaizmus) a XVI–XVII. században terjedt el, és az utóbbiak vallása a buddhizmus és a sámánizmus egyedi kombinációja lett. Ez a világ egyetlen helye, ahol a sámánizmus állami vallás rangjára emelkedett, és közvetlenül érinti a mindennapi életet. Csak egy példa: a szifilisz magas aránya annak tulajdonítható, hogy a samanisztikus hagyományok szerint a nők annál termékenyebbek lesznek, minél több férfival létesítettek szexuális kapcsolatot a házasság előtt.⁶ 1990-től a Tuvai Demokratikus Mozgalom vezetésével a tuvai nyelv és kultúra támogatása megerősödött, és a szovjet időkben visszaszorult vallásgyakorlás is erőre kapott. 1992-ben új alkotmányt fogadtak el, és a függetlenségi referendum után az ország hivatalos neve Tuva lett.

A tuvaiaknak gazdag szóbeli folklór-hagyománya van, műfajaik között találhatók többek között rövid találós kérdések, tündérmesék, lírai dalok (*uzun iri* „hosszú ének”),⁷ egymással versengő, felelő csoportok által antifónaszerűen előadott dalok (*kozsamik*). Ezek a dalok többnyire strofikusak. A sok órán át énekelt epikus dalok közül a „*Boktu Kiris*” és a „*Bora Silei*” eposzokat publikálták,⁸ de sajnos – eltérően pl. a kirgiz illetve kazak gyakorlattól, ez a műfaj az idős eposzénekesek kihalásával megszűnőben van. Világhírnévre tett szert a tuvai torokéneklés, egy olyan többszólamú technika, amely során a szájüreg formálásával képzik a torokból énekelt alaphang felhangjait. Mivel a tuvai zene alapvetően pentaton, a leggyakrabban a 6., 8., 9., 10. és 12. felhangokat használják. A torokéneklésnek számos változata van, ezek közül főbb stílusok a hömej, kargira és a szigit, valamint ezek alváltozatai: a borbangnadir, csilandik, dumcsuktar, ezengiler és a kanzip.⁹ Egy-egy stíluson belül az egyes énekesek nagy eredetiséggel és önállósággal adják elő dallamaikat.

⁶ Kenin-Lopsan 1997.

⁷ A hosszú ének az előadása során használt melizmatikus előadásmódról kapta a nevét, amely során az énekesek az egyes szótagokat hosszú hangokon éneklék.

⁸ Grebnev 1960.

⁹ A különböző stílusokat leírja pl. Aksyonov 1967. és Levin 2006. Hasonló felhangos technika megtalálható többek között a hakaszoknál, altájaknál, baskiroknál, mongoloknál, sőt Európa egyes részein is.

A Szovjetunió felbomlásával az állami együttesek java része zenészek által alapított csoportokra bomlott, amelyek közül nem egy Tuván kívül is hírnévre tett szert. Itt említhetjük a Zoja Kirgiz vezette Hőmej Központot a fővárosban, Kizilben, mely a hőmej kutatásokat magas szinten folytatja, és zenei előadásokat is szervez. 2006. szeptemberében részt vettem a Kazakisztán déli városában, Kizil Ordában tartott *A török népek népzenejének negyedik nemzetközi fesztiválján*.¹⁰ A konferencia programján belül a különböző kazak vidékek énekmondói, eposzénekesei is bemutatták művészetüket, és a résztvevő nemzetek zenészei is zenéltek. A tuvai csoport igen nagy sikert aratott négytagú hőmej együttesével (1. kép) és sámán bemutatójával is (3. kép).

A torokéneklés során és attól függetlenül is gyakori az állathangok nagy professzionalizmussal történő utánzása, itt valójában a hang és az ének határmezsgyéjén vagyunk. A hangutánzás hangszerek segítségével is történhet, pl. *ediszkivel* (násdíp) madárhangokat utánoznak, *hirleev* vagyis egy madzag végén pörgetett fadarabbal a szél hangját, az *amirgaval* (vadászkürt) az ökrök bőgését. Stilizált hangutánzás történhet a *homuszszal* (doromb) vagy *igillel* (kéthúrú hegedű) is.

2. kép. Az oroszországi autonóm területek térképe (2000). Tuva középen lent.

Magyar kutatók is gyűjtöttek a Mongólia nyugati részein élő tuvák között, Diószegi Vilmos Hövszögöl-ben, Somfai Kara Dávid pedig Hövszögölben és Baján-Ölgijben. E gyűjtések módot adnak arra, hogy megvizsgáljuk tuvai és a mongóliai

¹⁰ A konferenciát részint azért szervezték ide, mert a kazakok szerint ezen a helyen született a legendás Korkut Ata, másrészt ez a déli terület már igazi kazak föld, nem úgy mint a főváros vagy az északi területek, ahol inkább lehet az orosz nyelvvel boldogulni, mint a kazakkal.

tuva népzeneék viszonyát.¹¹ Kimerítő elemzésre nem vállalkozhattam, mert e népzeneékről csak két könyv és e két kisebb gyűjtés van a birtokomban.¹² Az ezekben szereplő száztíz dallam áttekintését végeztem el, az elemzésben utalva a tuvai tuvák, a mongóliai tuvák és a magyarok népzenejében előforduló egyes hasonlóságokra is. Előrebocsátom, hogy a magyar–tuvai párhuzamok esetén nem gondolhatunk ugyan genetikai azonosságra, de egyes esetekben a zenei hasonlóság itt is figyelemre méltó.

A többnyire kis ambitusú tuvai dallamok tipikusan a *la*-, *szo*-, *do*- vagy *re*-pentaton skálákon illetve e skálák előzményeinek vehető (bi-, tri- ill.) tetratonokon mozognak.¹³ Sok tuvai dallam építkezik egyetlen motívumból és annak változataiból, gyakori az *a^k* forma.¹⁴ Van egyetlen hangon recitáló minimális zenei forma,¹⁵ de gyakoribb a *mi*-(*re*)-*Do*-*la* illetve *mi*-(*re*)-*do*-*La* chordokon mozgó dallam (1a kotta).¹⁶ Itt is előfordulnak az elemi *mi*-*Re*-*do* trichordon forgó dalok (1b kotta).¹⁷ A *do*-végű motívumok nem ritkán (*la*)-*szo*-*mi*-*re*-*Do* chordon ereszkednek (1c kotta), hasonlóan a Baján-Ölgiji kazak siratókhoz. A hasonlóság annál szembeszökőbb, mert a kazak siratónak is van 5. fokon kadenciázó változata.¹⁸

1. kotta. Egyetlen motívumra visszavezethető tuvai dallamok:

a) *mi*-*do*-*La* (Kirgiz 1992. 1.), b) *mi*-*Re*-*do* (Kirgiz 1992. 2.), c) *szo*-*mi*-*re*-*Do* (Kirgiz 1992. 3.)¹⁹

¹¹ Diószegi Vilmos 1958-as gyűjtésében négy dallam szerepel (Diószegi 1958. 1–4). Somfai Kara Dávid mongóliai gyűjtésében kilenc (Somfai K. 1996. 1–9.), hövsvögöli gyűjtésében pedig tizenkettő (Somfai K. 1997. 10–21). Diószegi 1957-ben az Irkutszk környéki burjátoknál járt, 1958-ban a karagaszoknál és a tuvai szojotoknál, 1960-ban a mongóliai darhatoknál és végül 1964-ben a gorno-altajszki kumandiknál. A gyűjtések részletesebb leírását l. Diószegi 1998.

¹² Kirgiz 1992., 1993.

¹³ Az elemzések során *d*-, *f*-*g*-*a*-*b*-*c*-*d*-*f*-*g*-*a* = *mi*-, *szo*-, *la*-, *ti*-*do*-*re*-*mi*-*szo*-*la*-*ti* = V-VII-1-2-b3-4-5-7-8-9 jelöléseket használom. A dallamokat a könnyebb összehasonlítás érdekében *mi*-*re*-*do* = *d*-*c*-*b*-*re* transzponáltam. A nagybetűvel jelölt skálahang a záróhangot jelenti, pl. *mi*-*re*-*Do*-*la* esetében a dallam *mi*, *re*, *do* és *la* hangokon mozog, majd *do*-n zár.

¹⁴ Az *a^k* motívum lényegében megegyezik az *a* motívummal, csak az utolsó hangja magasabb.

¹⁵ L. Kirgiz 1992. 34., 44.

¹⁶ L. Kirgiz 1992. 3., 40., 53, Kirgiz 1993. 1., 2., 3., 6., 7., 5a, 5b [= 8,10].

¹⁷ Ennek a formának az előfordulását török és más népek körében Sipos 2004b. 258–260. tárgyalja részletesebben.

¹⁸ A mongóliai kazak siratókról többet Sipos 2001. 68–71. és 95–99. oldalakon.

¹⁹ L. még a) Kirgiz 1992. 41., b) Kirgiz 1992. 37., 56., c) Kirgiz 1993. 4., 5h.

Egyes *la-* és *szo-*pentaton dallamok egy sorból építkeznek, ezek inkább csak formailag oszthatók egy csoportba, mert dallamvonalaik meglehetősen eltérők. Itt gyakori a hullámzó mozgás, melynek során a dallamsor középen érinti a skála legmélyebb hangjait. A 2. kottán erre látunk egy jellemző példát. Ez a fajta dallammozgás a mongóliai kazakok között is gyakori.²⁰

2. kotta. Egysoros *la-*pentaton dallam (Somfai K. 1997. 15.)²¹

A^kA szerkezet figyelhető meg több dallamnál, amelyek szintén főként szerkezetükben hasonlítanak. A motívumokból építkezőkhöz hasonlóan ezek a dalok is ezzel az egyszerű, kadenciaváltó sorpár formával lépnek tovább az egymagú formáktól a két határozottan eltérő dallamrészről álló formák felé. Az első dallamsor változatlanul vagy csaknem változatlanul ismétlődik meg, csak a sor vége kerül egy vagy két hanggal lejjebb vagy feljebb. A sorokon belül jellemző az előző csoportban is látott hullámzó dallamvezetés. A hövsgögli és a tuvai anyagban is vannak ilyen dallamok.²² A mongóliai Bajan-Ölgjiből származó dal közkedvelt az ott élő tuvaiak között (3a kotta), és a Tuvából idézett dallam autentikus mivoltához sem fér kétség (3b kotta).

a.

Be - zen te - we ba - rā - nīm - nī šo,
Bel - dir' kag - gaš tīr - ta ber - dim šo.

b.

3. kotta. A^kA szerkezetű egymagú dallamok:

a) mongóliai tuva dal (Somfai K. 1996. 8.), b) tuvai dallam (Kirgiz 1992. 61.)

²⁰ A mongóliai kazakok hullámzó dallammozgással jellemzett zenei stílusáról Sipos 2001. 71. és 99–103. oldalakon írok részletesebben.

²¹ Kirgiz 1993. 5b-c, 8., Kirgiz 1992. 60., 65., *Diószegi* 1958. 3, Somfai K. 1997. 10., 15.

²² Somfai K. 1996. 8.; Kirgiz 1992. 1., 8., 28., 29., 61., 70.

A dallamok között sok a két rövid, kis ambitusú *la*-pentaton sorból álló. Ezek soraiban alapvetően a *do* és *mi* közötti ingadozó mozgást látunk, főkadenciájuk b_3 , 4 vagy 5. A 4a–c dallamok a terület jellemző alapformáit képviselik, ezek közül Tuvában és Mongóliában is a legelterjedtebb a 4b dallam.²³ Itt nyilvánvalóan a tuvai hagyomány egy régi rétegével van dolgunk.

a.

Öy - gem őis - sīg őit - tīg la men,
Ód' - gen tay - ga őurt - tug la men.

b.

A - la - lar - nīη ku - du - rū - nan
Xīl - dap al - gan top - űul - dū - rum.

c.

4. kotta. Két rövid sor, *la*-pentaton dallamok:

a) *Somfai K.* 1997. 17., b) *Somfai K.* 1996. 4., c) *Kirgiz* 1993. 20.

Oktáv ambitusú kétsoros *la*-pentaton dallam Somfai hövszögöli gyűjtésében négy is van, ezekhez kissé hasonlólt egy dallam Tuvából (5. kotta).²⁴

²³ L. még *Somfai K.* 1996. 4, 7; *Somfai K.* 1997. 11., 16., 17. és *Kirgiz* 1992. 18., 20., 26., 57., 67.

²⁴ Hasonló a *Somfai K.* 1996. 1., 3., 6.; *Somfai K.* 1997. 18. és a *Kirgiz* 1992. 64. tuvai dallam. Ide tartozó *do*-pentaton dallampárhuzamot is találunk Az idézett *la*-pentaton dallam *do*-pentaton párhuzama pl. *Diószegi* 1958. 1. és *Kirgiz* 1993. 5k, g.

Tö-rel óü - zü - - - - - nen a - šān - ga

ak - kan tör' - gen u - lug tay - gam bar.

5. kotta. Nagyobb ambitusú kétsoros la-pentaton dallam (Somfai K. 1996. 1)

Kissé részletesebben beszélünk egy csoportról, amelynek dallamai négyrészes tagolásukkal és kupolás szerkezetükkel a tuvai népzene újabb stílusát képviselik, és bizonyos hasonlóságot mutatnak a magyar „új stílus” legrégebbnek tartott, kis szótagszámú dallamaihoz (6. kotta). Az ide tartozó négysoros la-pentaton dallamok első sora alacsony és az 1. fokon ér véget. A második sor rendszerint az 5. fokon zár, és az első sor kvinttel magasabb változata, de legalábbis határozottan magasabban mozog. A harmadik sor más tartalmú, de a negyedik sor megegyezik az elsővel, így a csoport egyes dallamai a magyar új stílus egyes dallamaihoz hasonlóan AA⁵BA szerkezetet mutatnak. Ez a típus a Somfai Kara Dávid gyűjtéseiben fordul elő gyakrabban.²⁵

a.

U - zun u - zun xo - wu - lar - da, U - žup maŋ - dār ma - ši - na - lar.

U - du kō - rūp dol - gap o - rar, U - ra min - gen óo - lā - čī - lar.

b.

6. kotta. La-pentaton kupolás dallamok magasabb második soral:

a) tuvai dallam (Somfai K. 1997. 14.), b) magyar párhuzama (Vargyas 2002. No. 0326)

A kupolás szerkezethez kissé hasonló forma tűnik fel néhány szo- ill. re-pentaton dallamban, és még gyakrabban a do-pentaton dallamok között.²⁶ E dallamok

²⁵ Alacsony második sor: Kirgiz 1992. 6., 7 [=10], 13., 38., 48., 50., 52., magasabb második sor: Kirgiz 1992. 6., valamint Somfai K. 1997. 12 [=13, 14], 19 [=21].

²⁶ Pl. Kirgiz 1992. 42., 46., 54., 71.

a.
 Xar' xöy - niŋ ma - ŋi ka - dig,

b.

c.

d.

3
 Xo - rum daš - ka uš - tuŋ u - rug. -

5
 - Xo - mus - tal - gan ū - nūŋ kon - óug,

7
 Xo - lun me - ŋ. sun - nuŋ u - rug, sun - nuŋ u - rug.

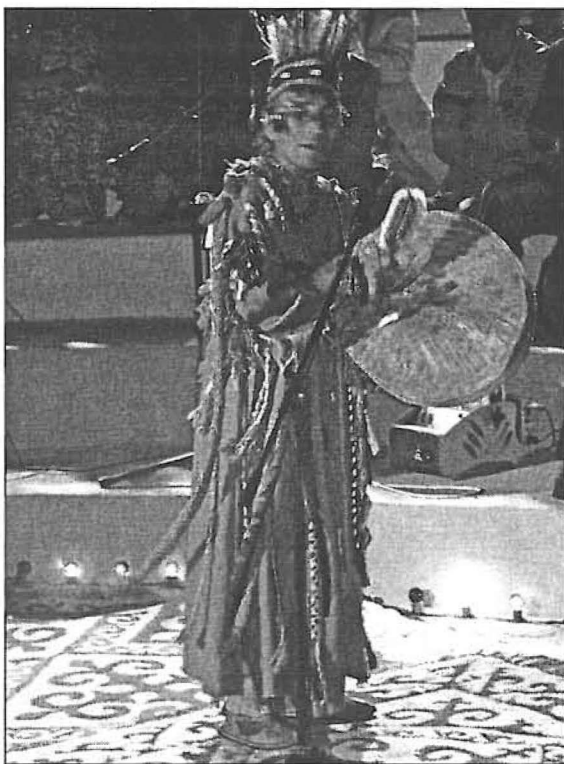

7. kotta. Kupolás dallamok: a) do-pentaton (Somfai K. 1996. 2), b) la-pentaton (Kírgiz 1992. 5.), c) hövszögöli do-pentaton dallam (Díószegi 1958. 5.), d) tuvai do-pentaton dallam (Kírgiz 1992. 51.)

jellemzője a sorzáró hangok *do-mi-do-do* sorozata valamint az, hogy a kis ambitus ellenére középső soraik alapvetően magasabbak mint két szélső soruk. A hövzögöli *do*-pentaton 7a dallam eltérő záróhangja ellenére hasonló a tuvai *la*-pentaton 7b dallamhoz, és a hasonlóságot a 2/4-es és 3/4-es ütemek jellegzetes váltakozása is erősíti. A szintén tuvai *do*-pentaton 7c kotta kissé nagyobb ambituson alakít ki hasonló szerkezetet. Távolabbról ide sorolható a 7d kotta *do*-pentaton dallama is, amely azonban AABA_v formájával, völgy és emelkedő karakterű szeszélyesebb soraival mégis határozottan más jellegű.

3. kép. Tuvai sámán tart bemutatót
Fotó: Sipos János, 2006, magántulajdon

Végül említsünk meg még két dallamtípust. Az egyiknek a sorai a *szo-fa-mi-re-do* pentachordon ereszkednek a *re* illetve a *do* hangokra (8. kotta). Különösen figyelemreméltó ebben a pentaton dallamvilágban ez a diaton dallam, annál is inkább, mert ez a dallamképzés igen hasonló a magyar és az anatóliai siratók kisformájához is.²⁷

²⁷ A török népek sirató dallamairól részletesebben: pl. Sipos 2004b. 238–243.

8. kotta. Egy sirató-jellegű dallam (Kírgiz 1992. 27.)

A másik típus a magyar „pszalmódizáló” dallamstílusba illik be, amennyiben dallamai a *do-re-mi* hangokon recitálnak, mielőtt a dallam végén leereszkednek *la-ra* (9b kotta). Ez a stílus egyébként sok helyen, többek között a kazak, anatóliai népzeneikben illetve a zsidó vagy a keresztény egyházi zenében is felfedezhető.²⁸

9. kotta. Pszalmódizáló *do-re-mi* dallamok: a) tuvai dallam (Kírgiz 1992. 62.) és b) magyar párhuzama (Vargyas 2002. No.138.)

Összefoglalva az átnézett anyagból levont legfontosabb általános tanulságokat úgy tűnik, hogy nincs alapvető különbség a két vizsgált tuvai terület zenéje

²⁸ Sárosi 2004b. 244–247.

között. Hasonló szerkezetek találhatók mindkét helyen, és nem egy esetben konkrét dallampárhuzamok is találhatók. Különös figyelmet érdemelnek a kétsoros kisambitusú *la*-pentaton dallamok, amelyek egy régebbi közös stílus képviselőinek tűnnek. Az újabb kutatások egyébként is arra mutatnak, hogy egyes török csoportok zenéjében fontos szerepet játszanak az ilyen jellegű egyszerű formák.

A másik, számunkra figyelemre méltó dallamcsoportot a *kupolás* pontosabban a visszatérő szerkezetű dallamok alkotják. Az eddigi tapasztalatok alapján e szerkezet a török és a mongol népzeneben is igen ritka, míg a magyar népzeneben ez az új stílus jellemző formája.²⁹ Ugyanakkor a magyar és tuvai dallamok között a skála és a szerkezet hasonlósága mellett jelentős dallamvonalbeli eltérések tapasztalunk: a magyar dallamok harmadik-negyedik sora magasabb, és határozottan válik el az első sortól. Mivel a magyar–tuvai összehasonlításoknál a sirató, valamint a kupolás illetve a pszalmodizáló dallamok esetben nagy mennyiségű dallamot tartalmazó magyar stílusok mellé csak néhány tuvai dallamot tudunk tenni, ezekből a hasonlóságokból mélyebb következtetéseket nem vonhatunk le.

IRODALOM

AKSYONOV, A.N.

1964 *Tuvinszkaja narodnaja muzika*, ed. Ye.V. Gippius, Muzüka. Moskva

1967 *Die Stile des Tuvinischen Zweistimmigen Sologesanges*. In *Sowjetische Volkslied- und Volksmusikforschung Ausgewählte Studien* (Herausgegeben von Erich Stockman und Hermann Strobach, Berlin, in Zusammenarbeit mit Kirill Čistov, Leningrad und Eugen Hippius, Moskau) 293–305. Akademie-Verlag, Berlin

BUDA Ferenc

1998 *Kimondott szó – kilőtt nyíl*. Török népek, szólásai és közmondásai. Terebess Kiadó. Budapest

DIÓSZEGI Vilmos

1998 *Sámánok nyomában Szibéria földjén*. Terebess Kiadó. Budapest

GREBNEV, L.V.

1960 *Tuvinskij geroičeskij epos*. Moskva

KENIN-LOPSAN, Mongush

1997 *Shamanic Songs and Myths of Tuva*. Válogatta, szerkesztette, előszót írta Hoppál Mihály. Akadémiai Kiadó. Budapest

KIRGIZ, Zoya

1992 *Pesennaja kul'tura tuvinskogo naroda*. Kizil

1993 *Ritmy šamanskogo bubna*. Novosti Tuva. Kizil

LEVIN, Theodore – SÜZÜKEI, Valentina

2006 *Where Rivers and Mountains Sing: Sound, Music and Nomadism in Tuva and Beyond*. Published by Indiana University Press

LOUIS, Maurice Louis Alexis

1963 *Le folklor et la dance*. Paris

MARTIN György

1979 *A magyar körtánc és európai rokonsága*. Akadémiai Kiadó. Budapest

²⁹ Az anatóliai zenében való előfordulásáról Sipos 2002. 153., a mongol zenében való jelenlétéről pedig Sipos 2004a 29.

MONGUSH, Marina

- 1996 Tuvans of Mongolia and China. In *International Journal of Central Asian Studies*, 1 (1996), 225–243. Talat Tekin (ed.), Seoul: Inst. of Asian Culture & Development

SIPOS János

- 2001 *Kazakh Folksongs from the Two Ends of the Steppe*. Akadémia Kiadó. Budapest
 2002 *Bartók nyomában Anatóliában – hasonló magyar és anatóliai dallamok*. Balassi Kiadó. Budapest
 2004a Egy most felfedezett belső-mongóliai kvintváltó stílus és magyar vonatkozásai. *Ethnographia* 112. 1–2., 1–80.
 2004b Néhány megjegyzés a magyar népzene török–mongol kapcsolataihoz. In Domokos Mária (szerk.) *Az Idő rostájában*. Tanulmányok Vargyas Lajos 90. születésnapjára. 1. köt., a szerkesztő munkatársa Mikos Éva 235–267. L'Harmattan Kiadó. Budapest

SUNDUI, M. M. – KUULAR, C. C.

- 1995 *Oorjak xunashtaar-ool: monografia xevergli bizheen ocherk*. Kizil

SUZUKEY, V. Yu.

- 1989 *Twinskie tradicionnue muzikal'nye instrumentü*. Kizil
 1993 *Burdonno-obertonovaja osnova tradicionnogo instrumental'nogo muzicirovaniija*. Kizil

VARGYAS Lajos

- 2002 *A magyarság népzeneje*. A Planétás Kiadó és a Mezőgazda Kiadó közös kiadása. Budapest

MELODIES FROM TUVA AND HUNGARY

János SIPOS

The author gives us insight into the folk music of the people of Tuva belonging to the Turkish of Southern Siberia. At the beginning of the paper, there is a short summary about the development, history, religious groups, folk music tradition and today's state of musical life of the Tuva people, while in the central part of the paper, the author draws comparison between the folk music of Tuva people living in Tuva and in the Hövsögöl district of Mongolia and the folk music of Hungarians. For the purpose of analysis, the author used material from two Tuva books and from Hungarian researchers' (for example Vilmos Diószegi's) collections. Before the comparison, there is a musical categorisation in which the basic forms of Tuva folk music repertory are separated: motifs moving on two or three tones, one-line melodies and melodies with paired-line structure, and melodies consisting of two short lines.

On the basis of the material examined we can conclude that there is no significant difference between the music of the two Tuva areas, in both areas, similar structures can be observed, and in some cases, we can even find identical melodies. Special attention must be paid to two-line small ambitus *la*-pentatonic melodies that seem to be the representatives of an older common style. Recent research has also shown that similar simple forms play an important role in the music of certain Turkish groups.

Another important group of melodies are the so called *arched* melodies. This structure is extremely rare in Turkish and Mongolian folk music, but it is a characteristic form of new style in Hungarian music. At the same time, besides the similarity of scale and structure in Tuva and Hungarian melodies, there are significant differences in the melody line: the third or fourth line of the Hungarian melodies is higher and it differs more definitely from the first line. As in Tuva-Hungarian comparisons in the case of laments and arched as well as psalmodic melodies we could place only a few Tuva melodies in parallel to Hungarian styles with a great amount of melodies, we could not draw any further conclusions from these similarities. The research is the author's latest step in the comparative research of Turkic peoples the different states of which can also be found in the bibliography.